

Milda LUČINSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

MORFOLOGINIŲ FORMŲ KAITA J. JAKNAVIČIAUS EVANGELIJŲ LEIDIMUOSE

1647 m. išėjo pirmasis mūsų dienas pasiekęs J. Jaknavičiaus *Ewangelię polskie y litewskie* leidimas. Šios Evangelijos XVII a. buvo kelis kartus perleistos, yra išlikę 1674, 1679 ir 1690 m. leidimai, kurie mažai skiriasi nuo pirmojo. Jie taip pat remiasi rytų aukštaičių tarme. Vėliau 1705 m. šios Evangelijos perrašytos ano meto viduriniu rašomosios kalbos variantu. Palyginus 1647 ir 1705 m. Evangelijų leidimus (peržiūrėta 138 psl., I dalis) ir panaudojus ankstesnių XVII a. minėtų leidimų duomenis, pastebėta kai kurių morfologinių formų kaita. Daugiausia redaguota daugiskaitos naudininkas bei kai kurie postpoziciniai vietininkai.

1. Daugiskaitos naudininkas

Jau XVI–XVII a. raštuose greta senosios daugiskaitos naudininko galūnės *-mus* esama ir naujesnių sutrumpėjusių formų su *-ms*. Rytiniame raštų kalbos variante vyravo dgs. naud. galūnė *-mus*, o galūnė *-ms* buvo retesnė. Evangelijų 1647 m. leidime formos su *-mus* sudaro 60 %, o su *-ms* – tik 40 % (Zinkevičius, 1988, 270; dar plg. 1 lentelę). Kartais 1647 m. Evangelijose vyraujanti dgs. naud. galūnė *-mus* kituose rytietiškuose jų leidimuose trumpinama *-ms*. 1674 m. Evangelijose galūnė *-mus* redaguota 9 kartus, pvz.: *iiemus* (44) → *iiems* (48), *iumus* (50, 75) → *iums* (54, 81).

Čia tėra tik 2 priešingo keitimo atvejai: *-ms* → *-mus*, t. y.: *abeiems* (29) → *abiemus* (32), *iums* (59) → *iumus* (65).

Dgs. naudininko galūnę *-mis* J. Jaknavičiaus 1647 m. Evangelijose turi tik tik vieną kartą pavartota forma *iemis* (9), kuri jau 1674 m. leidime pataisyta į *iemus* (10). Tai leidžia manyti, kad ši galūnė *-mis* rytietiškajam raštų variantui nebuvo būdinga.

Visai kitokį vaizdą matome suvidurietintose 1705 m. Evangelijose. Čia ankstesniems rytietiškiems jų leidimams būdingo *-mus* → *-ms* keitimo visai nepastebėta, o įvardžių, rečiau kitų vardažodžių dgs. naud. formos su *-mus* ir *-ms* nuosekliai keičiamos būtent formomis su galūne *-mis* (iš viso 196x), kuri šiaip jau būdinga dgs. įnagininkui.

Daugiausia taip redaguota senoji galūnė *-mus* įvardžiuose. Pastebėti 120 atvejų, pvz.: *mumus* (11, 130) → *mumis* (11, 132), *tiemus* (13, 77) → *tiemis* (14, 78), *wifiemus* (16) → *wifiemis* (16), *kitemus* (36) → *kitemis* (36), *kuriemus* (36, 61) → *kuriemis*

(36, 62), *iiemus* (43, 84) → *iemis* (44, 86), *iumus* (73, 10, 137) → *iumis* (75, 10, 138). 11 kartų *-mus* į *-mis* pakeista kitose vardažodžių formose, pvz.: *žmonemus* (10, 48) → *žmonemis* (11, 49) *paganamus* (38) → *paganamis* (38), *seniemus* (95) → *seniemis* (97), *kunigamus* (111) → *kunigamis* (113), *nešćiomus* (134) → *nešćiomis* (135) ir kt.

Tokių formų su *-mis* gajumą XVII a. pradžioje rodo ta aplinkybė, kad 1705 m. Evangelijose jomis buvo keičiamos ir sutrumpėjusios formos su *-ms*. Pastebėti 65 atvejai:

a) 27x redaguotos įvardžių galūnės, pvz.: *iums* (22, 32, 64) → *iumis* (23, 33, 65), *mums* (33) → *mumis* (34), *iems* (52) → *iemis* (53), *wifoms* (86) → *wifomis* (87).

b) 38x redaguotos kitų vardažodžių galūnės, pvz.: *mokitiniams* (28, 73, 85) → *mokitiniamis* (29, 74, 87), *weiams* (28) → *weiamis* (28), *marioms* (28) → *mariomis* (28), *dienoms* (86) → *dienomis* (87), *žmonems* (122) → *žmonemis* (124), *tarnams* (123) → *tarnamis* (125) ir kt.

Aptarta dgs. naudininko formų kaita skirtinguose J. Jaknavičiaus Evangelijų leidimuose pateikta 1 lentelėje¹:

1 lentelė. Daugiskaitos naudininko formos J. Jaknavičiaus Evangelijų leidimuose

Dgs. naud. galūnė	1647 m. Ev. I d.	Redaguota į	1674	1679	1690	1705
-mus	150x	-mis	–	–	–	131
		-ms	9	8	10	–
-ms	98x	-mis	–	–	–	65
		-mus	2	2	3	3
-mis	1x	-mus	1	1	1	1

Dgs. naudininko formos su *-mis* – tai gana sena vidurio aukštaičių tarmės ypatybė. Jų yra pastebėta jau šia tarpe pagrįstuose XVI–XVII a. raštuose, ypač Morkūno Postilėje, „Knygoje Nobažnystės“, rečiau M. Daukšos, M. Petkevičiaus raštuose (A r u m a a, 1933, 44–46, K a z l a u s k a s, 1968, 170).

Viduriniojo raštų kalbos varianto normas įtvirtinančioje 1737 m. gramatikoje *Universitas Lingvarum Litvaniae* dgs. naudininko formos su dgs. įnagininkui būdinga galū-

¹ 1 ir 2 lentelėse pateikiami duomenys iš J. Jaknavičiaus 1647 m. Evangelijų, remiantis programuotojo Vytauto Zinkevičiaus parengta atvirkštine žodžių formų konkordancija, kuri yra Lietuvių kalbos institute pagal „Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 m. programą“ vykdomo senųjų raštų kompiuterizavimo plano dalis. Kitose skiltyse parodyta, kaip morfologinės formos kinta vėlesniuose šių Evangelijų leidimuose.

ne *-mis* pateikiamos kaip norminės lytys (dažnai greta atitinkamų formų su *-ms*). Tuo tarpu formos su *-mus* čia jau retos. Gramatikos autorius, aptardamas daiktavardžius, būdvardžius ir įvardžius, pateikia tokius dgs. naudininko pavyzdžius: *Tomis Kalbomis* arba *toms kalboms*, *Tiemus Ponamus* arba *tiems Ponams*, *Tiems Ležuviams*, *Tiems Akmenimis*, *Tomis Bitemis* arba *toms Bitemis*, *Ausims*, *Tiems Kriziams*, *Giariems*, *Maziemis*, *Mazomis*, *Mumis*, *Iumis*, *jemis*, *jomis*, *Patiemis*, *Paczioms*, *Kuriemis*. (Universitas Lingvarum Litvaniae, 1737, 6–15, 18–20). Manoma, kad „Universito kalbos pamatas – vakarų aukštaičių šiauliškių tarmės rytinis pakraštys, kuris susisiečia su rytų aukštaičiais pietiniais panevėžiškiais“ (E i g m i n a s, 1981, 17).

Lietuvių kalbos atlaso (LKA III 80, žemėl. nr. 75) duomenimis, įvardžių formų *mumis*, *jumis* ir dabar retkarčiais galima nugirsti apie Kėdāinius, Kaūną, Rasėinius.

Antra vertus, iš 1856 ir 1858 m. J. Jaknavičiaus Evangelijų leidimų palyginimo matyti, kaip XIX a. viduriniajame raštų kalbos variante nyko ilgosios dgs. naudininko formos – tiek su *-mus*, tiek ir su *-mis*. Jos abi buvo keičiamos norminėmis tapusiomis trumposiomis formomis su *-ms* (L u č i n s k i e n ė, 1997, 88 – 91).

2. Postpoziciniai vietininkai

1647 m. Evangelijose, kaip ir kituose senuosiuose raštuose (Z i n k e v i č i u s, 1982, 24) gausiausiai iš postpozicinių vietininkų buvo vartojamas iliatyvas ir aliatyvas (vienaskaitos ir daugiskaitos formos pasiskirsčiusios beveik vienodai), adesyvas – daug retesnis. Kituose XVII a. Evangelijų leidimuose (bent I dalyje) postpoziciniai vietininkai neredaguoti, juos keisti imta tik 1705 m. leidime. Tai matyti iš 2 lentelės:

2 l e n t e l ė. Postpoziciniai vietininkai J. Jaknavičiaus Evangelijose

Post. viet.	1647 Ev. I d.	1674 Ev. I d.	1679 Ev. I d.	1690 Ev. I d.	1705 Ev. I d. red.
Aliatyvas	85	<i>nered.</i>	<i>nered.</i>	<i>nered.</i>	25
Iliatyvas	74	<i>nered.</i>	<i>nered.</i>	<i>nered.</i>	6
Adesyvas	16	<i>nered.</i>	<i>nered.</i>	<i>nered.</i>	4

1705 m. Evangelijose daugiausia redaguotas aliatyvas – 25x, ypač daugiskaitos – 15x. Daugiskaitos aliatyvą keičia dgs. naudininkas (visos šio linksnio formos turi galūnę *-mis*), pvz.: *Biłoio wieŕpats Iezus mokitiniump* (1) → *kalbeia Wieŕpats IE3VS mokitiniemis* (1); *pradeio w. IE3us biłot miniump* (3) → *pradeia W. IE3VS kalbet miniomis* (4); *ir tare iump* (21) → *ir tare iemis* (21); *biłoio Iezus [...] wireŕniump kunigu* (50) → *kalbeia IE3VS wireŕniemis kunigu* (51); *biłoio Iezus mokitiniump lawo* (107) → *kalbeia IE3us mokitiniamis lawa* (109) ir kt.

Vienaskaitos aliatyvą keičia vns. naudininkas (5x), pvz.: *ir tare iop motina* (21, 22, 39) → *ir tare iam Motina* (21, 23, 40); *tare tad žyday iop* (52) → *tare tad žyday iam* (53); *IEžus [...] tare Philippop* (48) → *Iežus [...] táre Philipui* (48); prielinksnio *pas* ir galininko konstrukcija (4x): *minia [...] lkubinos Iežausp* (35) → *minia [...] lkubinos pas IEŽVSA* (35); *afierawoii downu tawo altariausp* (96) → *afierawoii downą tawa pas altoriu* (97); *ataio tad Simonop Petrop* (56) → *prieia tada pas Symoną Petrą* (57). Viena kartą vns. aliatyvą keičia dgs. naudininkas: *biłoio Iežus miniofp žydu* (50) → *kałbeia IEŽVS miniomis žydu* (51). Dabar vienaskaitos ir daugiskaitos aliatyvas kaip linksnis yra išlikęs tik kai kuriose pietrytinėse šnektose (LKA III žemėl. nr. 48).

XVI–XVII a. iliatyvas dar dažnas tiek rytiniame, tiek ir viduriniame raštų kalbos variante (Zinkevičius, 1980, 258). 1647 m. J. Jaknavičiaus Evangelijų I dalyje iliatyvas pavartotas 74, o prielinksninė konstrukcija *ing + akuzatyvas* – tik 35 kartus. Kituose minėtuose XVII a. Evangelijų leidimuose iliatyvas visai nekeistas. Jis dažnai išlaikomas ir 1705 m. suvidurietintame leidime. Pastebėti tik 6 daugiskaitos iliatyvo formų redagavimo atvejai: *buwo [...] fudai šieši padeti / kuriofn tilpo* (23) → *buwa [...] fuday šiaši padeti / y kurius tilpo* (23); *funus karaliftes bus išmesti tumlibefn wiršutinesn* (26) → *funus karaliftes bus išmesti y tamlibes widutines* (27); *surinkite iuos peduofn* (29) → *surifskite iuos y pedus* (30); *imeskite ii tumlibefn wiršutinesn* (124) → *imeskite ii y tamlibes wiršutines* (127). Dabar iliatyvas kaip linksnis tebevartojamas tik pietų ir rytų aukštaičių, o vakarinėje lietuvių kalbos ploto dalyje jau išnykęs (Zinkevičius, 1966, 200–201).

XVII a. Evangelijų leidimuose pakankamai gerai išlikusios asmeninių įvardžių daugiskaitos adesyvo formos (pvz.: *iufp, mułpi* ir kt.), bet jau nėra kitų vardažodžių daugiskaitos adesyvo, kuris anksti išnyko iš mūsų raštų. 1705 m. leidime adesyvas redaguotas 4 kartus: *kurifai ne papiktinfnis manimp* (3) → *kurlay ne piktifis ių mane* (4); *Iežus dauginos [...] miliftoy Diewiep* (21) → *IEŽVS augo [...] miliftoy Diewa* (22); *kałbeiau iumus iufp giwendamas* (80) → *kałbeiau iumis pas ius giwendamas* (81); *ir manip neturi nieko* (81) → *ir ik man ne turi nieka* (83).

Dabar adesyvas turimas tik lietuviškose salose Gudijoje (Zinkevičius, 1966, 202).

1858 m. J. Jaknavičiaus Evangelijų leidime buvo vengiama visų postpozicinių vietininkų (Lučinskienė, 1997, 90).

LITERATŪRA

- Arumaa P., 1933, Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina, Tartu.
 Eigminas K., 1981, Lietuvių kalbos gramatikos iki 1737 m. ir „Universitas Linguarum Litvaniae“ atsiradimo sąlygos, – Universitas Linguarum Litvaniae, Vilnius.
 Jakulis A., 1995, „Knygos Nobažnystės“ leksika, I, Parengė spaudai D. Jakulytė, Klaipėda.
 Kazlauskas J., 1968, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius.
 LKA – Lietuvių kalbos atlasas, III: Morfologija, Vilnius, 1991.

Lučinskienė M., 1997, Kai kurie morfologijos norminimo bruožai 1858 m. Evangelijose, LKK XXXVIII 88–92.

Rosinas A., 1995, Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida, Vilnius.

Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius.

Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, I, Vilnius.

Zinkevičius Z., 1982, Lietuvių kalbos postpoziciniai vietininkai, – Baltistica, XVIII(1), 21–38.

Zinkevičius Z., 1990, Lietuvių kalbos istorija, IV, Vilnius.

CHANGES OF MORPHOLOGICAL FORMS IN DIFFERENT EDITIONS OF J. JAKNAVIČIUS GOSPELS

Summary

The endings *-mus* and *-ms* of dative plural are characteristic of the Eastern variant of Gospels (year 1647) of Jonas Jaknavičius. From 1705 Gospels were reworked with their language adapted to the central variant of the written language. In the year 1705, these endings *-mus* and *-ms* were substituted by the ending *-mis* of dat. pl.

In the majority of cases the allative was corrected, as compared to illative and adessive which were corrected in rare cases. These correction trends are reflected in Table 1 and 2.

Milda LUČINSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio 6
LT-2055 Vilnius
Lietuva

Gauta 1998 03 30
Priimta spausdinti 1998 04 27